

Профіль Запорізької області

*Аналітично-описова частина
до стратегії розвитку Запорізької області*

*м. Запоріжжя
2015 рік*

Запорізька область

ВСТУП

Край Запорізький – це сама історія.

Тут насправді переймаєшся духом нестримного Дніпра, солодким повітрям козацької вольниці, повагою до стійкості вікових дубів-велетнів.

Ця земля народжувала героїв, чії подвиги оспівувалися у піснях та легендах.

Запорізька область сьогодні – це не тільки самобутня історична перлина України, колиска першої у світі демократичної республіки, заснованої запорізькими козаками, але й один з головних центрів розвитку економічного, технологічного й інтелектуального потенціалу України.

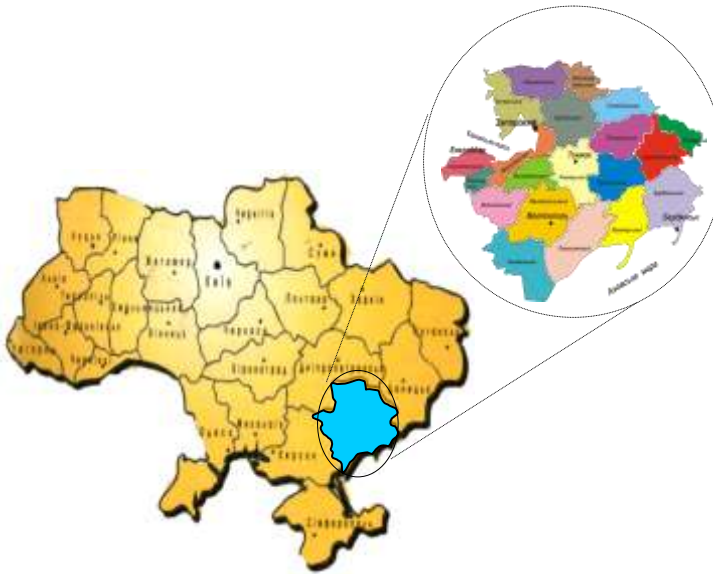
Запорізька область – регіон невичерпаних можливостей за людським, економічним, науковим потенціалом.

Це дає усі підстави бути впевненими, що наша область і на далі буде джерелом подальшої розбудови усіх сфер життя незалежної України.

1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОБЛАСТІ

1.1. Геграфічне розміщення

Запорізька область займає вигідне економіко-географічне положення. Вона розташована на півдні Східноєвропейської рівнини й межує з Херсонською, Дніпропетровською та Донецькою областями.

В межах обласного центру – міста Запоріжжя – розташований острів Хортиця – місце історичної Запорозької вольниці.

Південні кордони області омиваються водами Азовського моря, берегова лінія якого в межах області перевищує 300 км. Уздовж узбережжя простягаються численні довгі вузькі піщані коси, намиті морем. Найбільші з них Федотова, Обитічна, Бердянська.

Північно-західна частина території області лежить на Придніпровській низовині (висота 30-100 метрів). Поверхня – рівнина слаборозчленована, із західним схилом до долини Дніпра та Азовського моря. Східна частина області зайнята Приазовською височиною з яружно-балковим та останцевим рельєфом (висота до 324 метрів) і глибокими долинами. Південь області зайнятий Причорноморською низовиною (висота 20-100 м).

Територія області займає 27,2 тис. км², що становить 4,5 % території України. Протяжність з півночі на південь становить 208 км, зі сходу на захід – 235 км.

Відстань від м. Запоріжжя до столиці України м. Києва: залізничним сполученням – 715 км, шосейними дорогами – 618 км.

На території області протікає 109 річок, з них 78 - протяжністю понад 10 км. Головна з них р. Дніпро – третя за величиною річка в Європі, яка є найбільшою водною артерією України. До його басейну належать Кінська і Гайчур, до басейну Азовського моря – Молочна, Обитічна, Берда.

Запорізька область розташована в степовій зоні з характерним рівнинним ландшафтом з домінуванням чорноземних ґрунтів (75% площі області), на 10% площі області – солонцюваті каштанові і темно-каштанові ґрунти (південь і південний захід). Площа, яку покривають ліси, складає 1,05 тис. км², або 3,9 % території області.

Запоріжжя є надзвичайно багатим у геологічному розумінні регіоном; тут містяться численні родовища мінеральних та агрегатних ресурсів.

Запорізька область

Область багата на поклади рудних корисних копалин, зокрема залізних та марганцевих руд. Промислове значення мають родовища будівельних матеріалів: сірих та червоних гранітів, талькомагнезитів, вогнетривких глин, вапняків, пісковиків. Виявлено родовища бурого вугілля, графітів, каолінів. Є лікувальні грязі та мінеральні води.

Частка регіону в сумарних запасах мінеральної сировини в Україні складає: пегматит – 88,06 % , апатит – 63,42 % , марганцева руда – 69,1 % , вторинні каоліни – 22,9 % , вогнетривкі глини – 8,6 % .

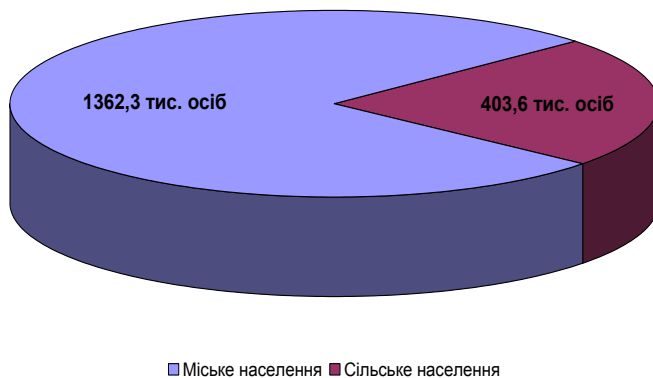
1.2. Система розселення

Населення Запорізької області на 1 січня 2015 року становило 1765,9 тис. осіб, що становить 4,1 % від населення України, у тому числі міське – 1362,3 тис. осіб (4,6 %), сільське – 403,6 тис. осіб (3,0 %).

Середня щільність населення складає 64,9 осіб на км².

Система розселення області є досить типовою для регіонів України.

Чисельність наявного населення Запорізької області на 01.01.2015

Населення Запорізької області концентрується у містах, відтак значна частина районів має відносно низький рівень урбанізації (районні центри є невеликими містами чи селищами міського типу).

Рівень урбанізації по області 77,1 %, що вищий за середній по Україні (69 %).

Більше 43 % населення області (762,0 тис. чол.) мешкає в м. Запоріжжі, яке є значним промисловим центром і відіграє особливо важливу роль у соціально-економічному розвитку області.

1.3. Адміністративно-територіальний устрій

Адміністративно-територіальний устрій області в цілому типовий для України - 20 сільських районів, 5 міст обласного значення.

Райони області у своїй більшості близькі за територією, проте суттєво відрізняються за чисельністю населення та щільністю населення.

Запорізька область

Відомості адміністративно-територіального устрою Запорізької області
(на 1 січня 2015 року)

Найменування району, міста обласного значення	Територія району, міськради тис. км ²	Населення району, міськради тис. осіб	Щільність населення осіб/км ²	Населені пункти				Ради				
				всього	з них			всього	з них			
					міста	селища	села		районні	міські	селищні	сільські
Райони												
Бердянський	1,776	25,8	14,5	37	–	2	35	13	1	–	1	11
Василівський	1,621	64,6	40,0	38	2	1	35	15	1	2	1	11
Великобілозерський	0,469	8,1	17,3	5	–	–	5	6	1	–	–	5
Веселівський	1,129	21,9	19,4	30	–	2	28	14	1	–	1	12
Вільнянський	1,273	47,8	37,5	108	1	2	105	22	1	1	1	19
Гуляйпільський	1,301	27,3	21,0	58	1	1	56	21	1	1	1	18
Запорізький	1,436	58,0	40,4	71	–	10	61	20	1	–	3	16
К-Дніпровський	1,179	40,7	34,5	18	1	1	16	10	1	1	–	8
Куйбишевський	1,335	22,7	17,0	40	–	2	38	16	1	–	2	13
Мелітопольський	1,787	50,0	28,0	68	–	11	57	17	1	–	1	15
Михайлівський	1,067	29,4	27,6	48	–	2	46	11	1	–	2	8
Новомиколаївський	0,915	16,3	17,8	70	–	3	67	15	1	–	2	12
Оріхівський	1,598	46,6	29,2	60	1	5	54	25	1	1	1	22
Пологівський	1,344	40,9	30,4	38	1	1	36	14	1	1	–	12
Приазовський	1,947	27,9	14,3	52	–	3	49	26	1	–	2	23
Приморський	1,398	30,6	21,9	31	1	4	26	17	1	1	–	15
Розівський	0,610	9,1	14,9	28	–	3	25	9	1	–	1	7
Токмацький	1,443	23,0	15,9	57	1	1	55	14	1	1	–	12
Чернігівський	1,200	17,4	14,5	41	–	5	36	13	1	–	1	11
Якимівський	1,856	34,1	18,4	44	–	6	38	15	1	–	2	12
Міста обласного значення												
м. Запоріжжя	0,278	762,0	2741,0	1	1	–	–	1	–	1	–	–
м. Бердянськ (міська рада)	0,083	118,2	1424,1	4	1	1	2	2	–	1	–	1
м. Енергодар	0,064	54,5	851,6	1	1	–	–	1	–	1	–	–
м. Мелітополь	0,042	156,5	3726,2	1	1	–	–	1	–	1	–	–
м. Токмак	0,032	32,5	1015,6	1	1	–	–	1	–	1	–	–
РАЗОМ:	27,183	1765,9	64,9	950	14	66	870	319	20	14	22	263

Всього в області 14 міст, із них 9 - міста районного значення (Василівка, Вільнянськ, Гуляйполе, Дніпрорудне, Кам'янка-Дніпровська, Молочанськ, Оріхів, Пологи, Приморськ), 66 селищ і 870 сіл.

Найбільш висока щільність населення спостерігається у центральній частині регіону та усіх містах обласного значення.

У структурі районів виділяються щільно заселені урбанізовані райони центральної частини Запорізької області (Василівський, Вільнянський, Запорізький, Кам'янсько-Дніпровський, Мелітопольський, Михайлівський, Оріхівський, Пологівський райони) та малозаселені сільські райони (Бердянський, Великобілозерський, Куйбишевський, Приазовський, Чернігівський і Розівський) віддалено розташовані від великих міст.

Низька щільність населення периферійних районів створює додаткові проблеми регіонального розвитку, пов'язані з обмеженістю трудових ресурсів на цих територіях, розвитку галузей економіки, інфраструктури (водопостачання, газифікація), соціальної сфери в межах району.

2. ПРИРОДНІ РЕСУРСИ ОБЛАСТІ

2.1. Клімат

Запорізька область розташована в степовій зоні на півдні України. Клімат області – степовий атлантико-континентальний. Характер атмосферної циркуляції визначається частою зміною циклонів та антициклонів. Циклони приходять протягом року із заходу, північного та південного заходу та з півдня. Вони приносять з собою морські повітряні маси з Атлантики і Арктики. Вторгнення континентальних повітряних мас із Азії (антициклони) обумовлює взимку різкі похолодання, а влітку – засуху.

Зима починається наприкінці листопада – на початку грудня. Вона помірно-холодна, малосніжна, переважає нестійка погода з чисельними відлигами, після яких відбуваються різкі похолодання. Весна зазвичай настає в першій декаді березня. Її характерною особливістю є інтенсивне наростання тепла, завдяки цьому весняні процеси розвиваються швидко й весна зазвичай буває короткою. Літо переважно спекотне та сухе. В окремі періоди переміщення холодніших повітряних мас супроводжується активною грозовою діяльністю, виникають небезпечні метеорологічні явища: сильні зливи, шквали, град. Осінь зазвичай настає у третій декаді вересня. Для осені характерне повернення тепла на загальному фоні зниження температури та початок заморозків.

На півдні області виділяється *приморська кліматична зона*, яка охоплює вузьку смугу (в середньому 50 км) від узбережжя Азовського моря до границі розповсюдження морського бризу. В холодний період року Азовське море сприяє послабленню морозів, а влітку – зниженню температури, підвищенню вологості повітря, посиленню вітру.

Середньорічна температура повітря в північній половині області коливається від +8,2 до +9,4°, у південній – від +9,6 до +10,2°. Середня температура повітря найтеплішого місяця (липня) дорівнює +22° (максимальні температури +39-40°), а найбільш холодного (січня) – 4,1° морозу (мінімальні температури 31-33° морозу). У лютому можливі морози до 27-30°.

Тривалість безморозного періоду на більшій частині території області в середньому складає 193 дні, у північно-східних районах області – 164 дні.

Протягом року переважають вітри північного та північно-східного напрямків. Середньорічна швидкість вітру 3 м/с.

Випадіння опадів на території області відрізняється нерівномірністю та значними коливаннями їх кількості, що призводить до нерівномірного зволоження в різні періоди часу (місяці та роки). За рахунок сильних злив більше опадів випадає у теплий період року. Річна кількість опадів в північній половині області – 480-510 мм, у південній – 430-475 мм. Середньорічна відносна вологість повітря становить 71-77%.

2.2. Ґрунти

Більша частина території Запорізької області розташована в південно-східній частині центральної степової зони.

За рельєфом поверхня території області являє собою переважно степову рівнину, розкраяну ріками, балками, ярами з невеликим схилом до південно-західної сторони. Посеред приазовської височини піднімаються ізольовані пагорби – кургани.

В області, за виключенням крайнього півдня, переважають родючі ґрунти. В північній та північно-східній частинах розповсюджені звичайні мало гумусні чорноземи. Слід відмітити, що вміст гумусу в них збільшується в напрямку сходу. В центральних районах переважають південні не солонцюваті чорноземи, які в напрямку до півночі змінюються від перехідних до звичайних чорноземів. На південь від Мелітополя розповсюджені слабо солонцюваті чорноземи та темно-каштанові слабо солонцюваті ґрунти. Територія області знаходиться в зоні степової рослинності, але у зв'язку з розорюванням степу, цілинна флора (тирса, ковил, типчак та ін..) збереглися лише у вигляді невеликих ділянок на схилах ярів, балок.

Ґрунтовий покрив Запорізької області представлений двома генетичними типами: чорноземами і каштановими. Обидва вони утворились в результаті дернового процесу ґрунтоутворення під степною трав'янистою рослинністю в умовах недостатньої кількості опадів. Крім того, на каштановий тип накладена дія солонцевого процесу ґрунтоутворення. Цим двом типам ґрунтів належить провідне місце в землеробському потенціалі області.

Зміна зональних ґрунтів на території області відбувається з північного сходу та південний захід. В цьому напрямку збільшується вміст рухомого фосфору, що пов'язано, з більш тривалим теплим періодом і більшою сумою активних температур в південних районах і, відповідно кращими умовами для проходження мікробіологічних процесів мінералізації фосфатів. В загальних рисах в цьому напрямку змінюється ступінь забезпеченості ґрунтів обмінним калієм, в середині типів та підтипів ґрунтів залежить від механічного складу та інших особливостей.

2.3. Природні мінеральні ресурси

Запорізька область – визначний геологічний регіон, який щедро наділений розмаїттям геологічних споруд та потужними мінеральними ресурсами. За різноманітністю та багатством мінерально-сировинних ресурсів область займає одне з провідних місць в Україні. Займаючи площу 27,2 тис. км² (4,5 % території України), область спроможна забезпечити державу рудами марганцю, багатими рудами заліза, гірничо-хімічними корисними копалинами, нерудними корисними копалинами для металургії, будівельними корисними копалинами. Відносно загальних запасів мінеральної сировини держави в області знаходиться: пегматитів — 88,06 %, апатитів — 63,42 %, марганцевих руд — 69,1 %, каолінів — 22,9 %, багатих залізних руд — 10 %, вогнетривких глин — 8,6 %.

Згідно із державним балансом запасів в області налічується 20 видів корисних копалин, розвідано 131 родовище, 114 родовищ враховано Державним балансом України, із яких 33 знаходиться в експлуатації. Із 20 видів корисних копалин в області розробляється тільки 10: залізна руда, каолін, глина

Запорізька область

для вогнетривів, пегматит, пісок формувальний, пісок будівельний, камінь облицювальний, камінь будівельний, цегельно-черепична сировина, лікувальні мулові гряди.

Для розробки перспективними видами корисних копалин є руди марганцю, апатит, фтор, графіт, скляна сировина (пісок кварцовий) та інше.

2.4. Водні ресурси

Водний фонд Запорізької області складають ріка Дніпро, розташовані на ній Каховське та Дніпровське водосховища з об'ємами води в них відповідно 18,2 і 3,3 км³, 3 середніх, 133 малих річок та водотоків (довжиною більше 10 км), на яких створено 28 водосховищ та 1235 ставків. На півдні Запорізька область омивається водами Азовського моря, берегова лінія якого у межах області складає більше ніж 300 км. На території Запорізької області розташовані 4 лимани: Білозерський, Утлюкський, Тубальський та Молочний, загальна площа водного дзеркала яких становить 655,5 км².

Середній багаторічний об'єм поверхневого стоку, що формується на території області, сягає 0,5 км³/рік, стік р. Дніпро – 53,0 км³/рік. Фактична водність малих і середніх річок області у 2014 році відповідала 60,0 % забезпеченості.

Експлуатаційні запаси прісних підземних вод, придатних для питного водопостачання, по 13 розвіданих родовищах становлять 109,3 млн.м³/рік (299,5 тис. м³/добу).

2.4.1. Водозабезпеченість територій та регіонів

Водозабезпеченість області досить висока і в перерахунку на 1 особу становить 30,01 тис. м³ на рік в основному за рахунок стоку р. Дніпро, водозабезпеченість підземними водами складає усього 0,061 тис. м³ на рік, водозабезпеченість місцевим поверхневим стоком – 0,24 тис. м³ на рік.

Незважаючи, на достатні запаси поверхневих та підземних вод, водні ресурси розподілені в межах території області вкрай нерівномірно.

По північно-західній окраїні області протікає головна водна артерія – ріка Дніпро. Загальна довжина р. Дніпро в межах області складає 167,5 км.

Ріка Дніпро є головним джерелом питного водопостачання міст Запоріжжя, Бердянськ, Вільнянськ, населених пунктів Вільнянського, Запорізького та Новомиколаївського районів та ряду населених пунктів південних районів області. Крім того, з р. Дніпро здійснюється забір води для забезпечення виробничих потреб великих промислових підприємств, зокрема ВАТ «Запоріжсталь», ВП «Запорізька ТЕС» ПАТ «ДТЕК Дніпроенерго», ВП «Запорізька АЕС» ДП НАЕК «Енергоатом».

Вся територія області розділена генеральною лінією водорозділу, яка йде із сходу на захід, на два водозбірні басейни – р. Дніпро і Північного Приазов'я.

До північної групи водотоків рік Придніпров'я відносяться притоки річки Вовчої (р. Гайчур та р. Верхня Терса,) р. Конка, р. Янчекрак, р. Карачекрак, р. Велика Білозерка та інші - всього 25 річок.

До південної групи річок Приазов'я відносяться річки Великий та Малий Утлюк, Молочна, Берда, Обіточна, Лозоватка, Джекельня, Домузла, Корсак та інші - всього 40 річок.

Малі та середні річки області мають незначне народногосподарське значення. Води їх, головним чином повеневі, затримані у водосховищах та ставках використовуються в більшій частині для риборозведення, технічного водопостачання, зрошення та рекреації. За природними показниками мінералізації та вмістом хімічних сполук вода малих та середніх річок області не придатна для питного водопостачання.

Запаси підземних прісних вод, придатних для питного водопостачання, територіально розподілені нерівномірно.

Розвиток народногосподарського комплексу на фоні надзвичайно неравномірного розподілу водних ресурсів спричинив гостру проблему питного і промислового водозабезпечення, покриття їх дефіциту вирішується за рахунок перекидання стоку р. Дніпро магістральними каналами та водогонами.

2.4.2. Підземні води

Підземні води широко використовуються в народному господарстві Запорізької області і є важливим резервом для забезпечення економічного та соціального розвитку. В умовах незначних ресурсів придатних для питного водопостачання поверхневих вод вивчення підземної гідросфери на території Запорізької області має важливе загальнодержавне значення.

На 01.01.2015 експлуатаційні запаси підземних вод (ЕЗПВ) розвідані та затверджені ДКЗ СРСР, Укр. ТКЗ, ДКЗ України по 13 РПВ (34 ДРПВ) у кількості 299,5 тис.м³/добу. Найбільше розвідано і затверджено запасів підземних вод у Мелітопольському (60,0 тис.м³/добу) і Кам'янсько-Дніпровському районі (70,5 тис.м³/добу), в інших районах їх величина змінюється від 5,4 тис.м³/добу до 39,9 тис.м³/добу. Дев'ять районів з двадцяти, у межах Українського басейну, не мають експлуатаційних запасів.

Кількість попередньо розвіданих (прийняті НТР та такі, що пройшли попередню експертизу ДКЗ України) ЕЗПВ станом на 01.01.2014 по 10 РПВ (14 ДРПВ) становить 561,6 тис. м³/добу. У Кам'янсько-Дніпровському районі кількість попередньо розвіданих ЕЗПВ становить 483,0 тис.м³/добу (86,0 %).

Відсоток водовідбору з РПВ коливається від 0,9 % (Токмацький район) до 42,15 % (Бердянський район), у Вільнянському й Запорізькому районах водовідбір перевищує РПВ на 0,81 тис. м³/добу. Відсоток освоєння експлуатаційних запасів змінюється від 2,0 % (Приазовський, Куйбишевський та Розівський райони) до 60,0 % (Бердянський і Кам'янсько-Дніпровський райони).

Таким чином, в Запорізькій області спостерігається значна територіальна нерівномірність запасів і забезпеченості окремих районів підземними водами.

Відсутність підземних та поверхневих вод питної якості або їх розповсюдження на окремих локальних ділянках обумовлює важкі умови господарсько-питного водопостачання населених пунктів, в першу чергу

сільських, у Бердянському, Куйбишевському, Приморському та Чернігівському районах. Поліпшення питного водопостачання у даних районах може бути виконано за рахунок пошуків підземних вод питної якості (буріння пошукових свердловин на воду), а також впровадження технологій опріснення води.

Залишається гострою проблема водопостачання ряду населених пунктів Вільнянського, Запорізького та Новомиkolaївського районів, де геолого-тектонічна будова обумовила поширення підземних вод тільки у тріщинній зоні кристалічних порід докембрію, яка має низьку водозбагаченість в умовах дуже нерівномірного ступеню тріщинуватості в розрізі та по площі. Незахищеність підземних вод від поверхневого забруднення обумовлює низьку якість підземних вод.

На території області нараховується 260 колодязів та 2246 експлуатаційних водозабірних свердловин, з яких 1172 свердловин знаходяться в робочому стані, 239 – законсервовані, 98 – резервні, 237 – підлягають санітарно-ліквідаційному тампонажу, виявлено 500 безгосподарних свердловин. Крім того, для захисту від підтоплення населених пунктів працює 51 свердловина вертикального дренажу. Протягом 2014 року пробурено 1 свердловину, виконано ліквідаційний тампонаж 2 свердловин непридатних до подальшої експлуатації, тимчасово законсервовано 44 свердловини.

2.5. Лісові ресурси

Ліси області за призначенням і розміщенням виконують екологічні (водоохоронні, захисні, санітарно-гігієнічні, оздоровчі та інші) функції, мають обмежене експлуатаційне значення.

Ліси та лісове господарство області мають певні особливості порівняно з західними областями: відносно низький середній рівень лісистості території області, що має істотні відмінності щодо лісорослинних умов, методів ведення лісового господарства, використання лісових ресурсів та корисних властивостей лісу.

В області історично сформована ситуація з закріпленням лісів за постійними лісокористувачами (для ведення лісового господарства ліси надані в постійне користування державним лісгосподарським підприємствам).

Ліси області сформовані багатьма видами деревних порід, серед яких домінують сосна (*Pinus silvestris*), акація (*Robinia pseudoacacia* L.).

Загальна площа земель лісового фонду області складає 76,8 тис. га. Ліси області характеризуються відносно невисокою продуктивністю. Площа лісів та інших лісовкритих площ області складає лише 4,37 % (118,844 тис. га).

Основними лісоутворюючими породами є акація біла, сосна кримська, дуб звичайний. При загальній площі області 2718 тис. га, лісистість з урахуванням полезахисних лісових смуг складає 3,96 %, при загальній по Україні – 15,9 %. Всі ліси області виконують переважно природоохоронні функції.

2.6. Рекреаційні ресурси і курортні зони

Запорізька область має значні рекреаційно-курортні та туристичні ресурси. Південь області омивається водами Азовського моря, берегова лінія якого в межах області складає біля 350 км.

Сприятливий клімат, чудові прибережні пейзажі Дніпра, джерела мінеральної води і лікувальні грязі, ласкаве, тепле Азовське море приваблюють туристів. Курорт державного значення Бердянськ, місто Приморськ та селище Кирилівка користуються великою популярністю у відпочиваючих, як курортні центри. Всього на Азовському узбережжі та в акваторії р. Дніпро в регіоні функціонує близько 500 оздоровчих закладів, 30 садиб зеленого туризму.

У межах області розвідані та використовуються мінеральні води та лікувальні грязі практично всіх відомих бальнеологічних типів. В оздоровчих і лікувальних цілях широко використовується озокерит та спелеотерапія.

Курортні та рекреаційні території складають майже 15 % площі області.

Своєрідністю краю є унікальне поєднання природних умов, ландшафтів, різноманітних рекреаційних ресурсів із рядом емоційно потужних пам'яток історії, археології, монументального мистецтва та архітектури.

Рекреаційний потенціал Запорізького Приазов'я створює передумови для перспективного розвитку курортного господарства України. На сучасному етапі ця територія є рекреаційним резервом країни, знаходиться, в більшості, на шляху екстенсивного освоєння.

Бердянський грязьовий приморський курорт розміщений на південному сході області і територіально об'єднує у собі Бердянську косу з її кореневою частиною, курортну зону міста Бердянська, а в перспективі приєднає до себе Луначарські, розташовані на захід від міста Бердянська, і Новопетровські – на схід від міської межі, рекреаційні угіддя стихійного тривалого і короткочасного відпочинку локального значення. Бердянський курорт має сприятливі соціально-економічні передумови, основу яких складає достатньо розвита транспортна інфраструктура, що забезпечує доступність курорту усіма видами транспорту.

Кирилівський бальнеокліматичний грязьовий приморський курорт розташований на південному заході Запорізької області і територіально об'єднує власне селище Кирилівку, коси Пересип і Федотова. На території курорту, що займає площу 203,3 га, переважає оздоровчий сезонний відпочинок дітей і дорослих.

Система розселення у межах курортів носить розосереджений характер. Відсутня система центрів забезпечення, у яких є зосереджені об'єкти культурно-побутового обслуговування, тому в перспективі, найбільш оптимальним, є формування групових систем населених місць із виділенням в них рекреаційних центрів забезпечення.

Запорізька область характеризується поєднанням природних умов, ландшафтів і різноманітних рекреаційних ресурсів, які сприяють розвиткові

курортно-рекреаційної сфери, що відноситься до Приазовського рекреаційного району в межах Азово-Чорноморського рекреаційного регіону.

2.7. Історико-культурна спадщина Запоріжжя

У Запорізькій області, мабуть, як ніде в Україні, помітні традиції, які сягають корінням в багату історію краю.

Район дніпровських порогів заселено з часів кам'яного віку. У IV ст. до н.е. на місці Кам'янського городища існувала столиця могутнього Скіфського царства. Згодом на цій землі ходили кочові племена сарматів, гунів, аварів, угрів, печенігів, половців; з XIII ст. оселилися татари. Територія області підпала під владу спочатку золотоординських, а потім кримських ханів.

Природно-географічні та історичні умови у XV-XVI ст. сприяли тому, що південноукраїнські землі стали одним із центрів формування запорізького козацтва. Одним із його головних оплотів і символів став острів Хортиця, відомий ще з давньоруських часів.

Подією загальноукраїнського значення стало формування з окремих козацьких загонів та промислових артілей соціально-політичної та військової організації запорізького козацтва – Запорізької Січі («Війська Запорізького Низового»).

Запорізька Січ стала першим на території України політичним формуванням з усіма ознаками республіки. Вона довго зберігала свою незалежність та займала визначне місце в міжнародних відносинах – європейські держави встановлювали з нею дипломатичні відносини та шукали військового союзу.

Після включення запорізьких земель до складу Російської імперії та ліквідації Січі на березі Дніпра зростає місто Олександрівськ (сучасне Запоріжжя). Його поява пов'язана з будівництвом Дніпровської укріпленої лінії (системи прикордонних укріплень), яку російський уряд створив для захисту від турецько-татарських нападів, а також з метою встановлення контролю над запорізькими землями.

Запорізька область багата на чисельні пам'ятки – унікальні твори матеріальної і духовної культури, які є вагомою частиною всеукраїнського та всесвітнього культурного надбання. Вивчення, охорона та використання пам'яток є важливим напрямком культурної політики. До державного обліку прийнято 8436 пам'яток історії та культури, з них 6654 – пам'ятки археології, 1725 – історії, 37 – монументального мистецтва; 20 – науки і техніки. До Списку історичних населених місць України включено 6 населених пунктів: Запоріжжя, Бердянськ, Мелітополь, Токмак, Оріхів, Гуляйполе.

На базі комплексів пам'яток, що мають особливу культурну цінність, в області створено 3 історико-культурних заповідники, з них 2 отримали статус національних - Національний заповідник «Хортиця» і Національний історико-археологічний заповідник «Кам'яна Могила». Крім того, в області діє 25 музейних закладів (23 з них комунальні), в тому числі музеї 2-х національних заповідників. В них зберігається 410,6 тис. предметів основного

фонду. Щороку ці заклади відвідують близько 600 тис. осіб, проводиться понад 12 тис. екскурсій і 300 виставок.

Варто відвідати

Національний заповідник «Хортиця» - візитна картка Запорізького краю. Щороку заповідник відвідує близько 200 тис. організованих туристів, для яких проводиться майже 5 тис. екскурсій. На території заповідника функціонує Музей історії запорозького козацтва, Історико-культурний комплекс «Запорозька Січ», реставраційний павільйон суден козацької доби та часів російсько-турецької війни. Для всіх бажаючих зануритись в атмосферу козацтва працює кінний театр «Запорозькі козаки», група історичної реконструкції «Січові козаки» під керівництвом Ю. Капішинського.

Національний історико-археологічний заповідник «Кам'яна Могила» - унікальна пам'ятка природи та історії, своєрідний письмовий архів прадавніх епох, що являє собою гору периметром майже 3 км та висотою близько 12 м. В ході багаторічних вивчень тут відкрито майже 60 гротів та печер зі стародавніми петрогліфами. На території заповідника зустрічається близько 3 тисяч різноманітних зображень, вік яких сягає від 10 до 14 тисяч років.

Василівський історико-архітектурний музей-заповідник «Садиба Попова» - справжнє диво містобудування, аналогів високоякісного мурування стін якого, за свідченням фахівців, не має ані в Україні, ані в державах СНД. Музей-заповідник займає будівлі відомого колись у Європі палацово-паркового ансамблю-маєтку генерала Василя Степановича Попова.

Запорізький обласний краєзнавчий музей – найбільший музей у Запорізькій області, колекція якого нараховує понад 110 тисяч музейних предметів. Сучасна музейна експозиція розміщена в 15 залах відділів природи, археології та історії, 6 залах стаціонарних виставок. У виставкових залах музею постійно діють пересувні виставки провідних музеїв України, Росії та інших країн.

Запорізький обласний художній музей - один з наймолодших музеїв України, що має унікальну колекцію з 14 тисяч творів живопису, скульптури, іконопису, графіки та українського народного декоративного мистецтва. Музей репрезентує образотворче мистецтво України та Росії XIX-XX ст.

Музей техніки Богуслаєва, в просторих залах якого розташувалися експозиції різноманітної техніки. Перший поверх присвячено історії Запорізького моторобудівного заводу. Серед експонатів - унікальні колекції поршневих та реактивних авіаційних двигунів, що випускалися підприємством в різні періоди. На другому поверсі розмістилася вражаюча колекція мотоциклів 30-80-х рр. XX ст. Площа перед музеєм демонструє колекцію військової техніки: протитанкові та дивізійні гармати, гаубиці, зенітні установки тощо.

Музей ретро-автомобілів «Фаетон», який нараховує понад 100 одиниць унікальної авто-мото-техніки 20-70-х рр. XX ст. У 2013 році музей занесено до Національного реєстру Книги рекордів України як найбільший музей техніки в Україні. Експозиція музею включає рідкісні автомобілі довоєнних часів та часів

II Світової війни, американські автомобілі, що постачалися до СРСР за ленд-лізом, післявоєнну техніку, американські та європейські авто, вітчизняні авто різних періодів. На території закладу можна також побачити мототехніку, велосипеди та радянські дитячі автомобілі. Родзинкою музею є виїзд техніки на запорізькі вулиці раз на рік.

Музей історії зброї, експозиція якого (4 тис. одиниць) відображає майже всі етапи становлення сучасних людських цивілізацій. Основною темою експозиції є історія виникнення і розвитку зброї. Величезна колекція музею включає в себе найрізноманітніші експонати - починаючи зі зброї кам'яної доби до автоматів другої світової війни.

3. ДЕМОГРАФІЯ

3.1. Чисельність населення

Демографічна ситуація в Запорізькій області протягом останніх 10 років характеризується тенденцією до поступового скорочення чисельності населення, особливо в сільській місцевості.

За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року чисельність наявного населення Запорізької області становила 1929,2 тис. осіб. Максимум – 2094,8 тис. осіб зафіксовано на початок 1995 року.

Чисельність наявного населення області на 01.01.2015 становила 1765,9 тис. осіб, з них 1362,3 тис. осіб (77,1 %) проживало в міських поселеннях та 403,6, тис. осіб (22,9 %) – у сільській місцевості. Загалом з моменту Всеукраїнського перепису населення 2001 року чисельність населення Запорізького краю зменшилася на 163,3 тис. осіб (8,5 %), у тому числі на 96 тис. осіб зменшилось міське населення, на 67,3 тис. осіб – сільське.

Зменшення кількості жителів зареєстровано в усіх містах і районах області, крім м. Енергодара, де відбувся природний приріст (3,7 особи на 1000 наявного населення).

3.2. Природний приріст населення

В області спостерігається позитивна тенденція щодо збільшення показників народжуваності.

Так, у 2014 році порівняно з 2005 роком рівень народжуваності зріс з 8,5 до 10,6 осіб на 1000 жителів. При цьому цей показник збільшився у міських поселеннях від 8,4 до 10,2 осіб на 1000 жителів, у сільській місцевості – від 8,7 до 11,7 осіб на 1000 жителів.

Одночасно спостерігалось деяке зменшення рівня смертності: з 16,5 померлих у розрахунку на 1000 осіб наявного населення в 2005 році до 15,7 у 2014 році.

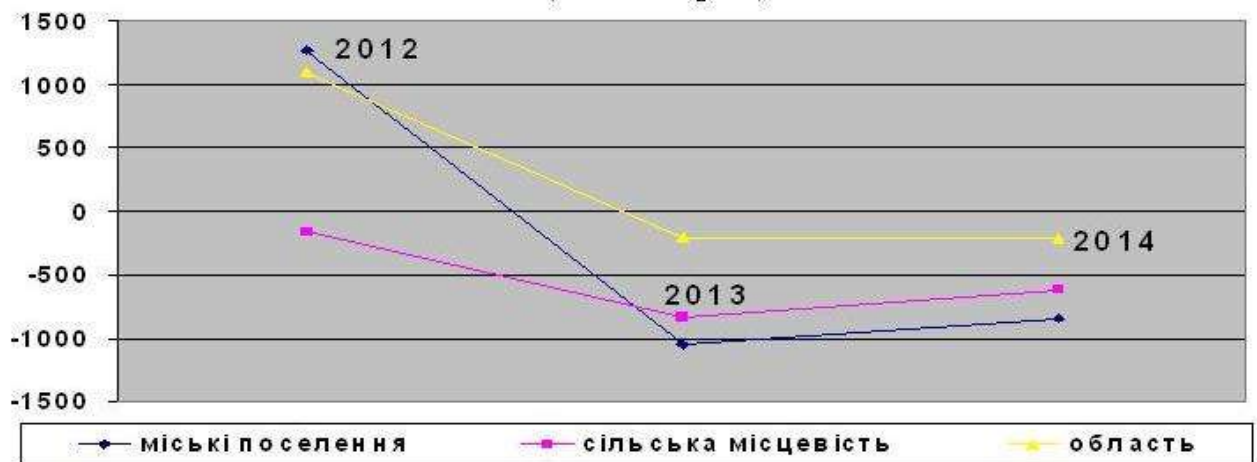
Головними причинами, які суттєво впливають на стан здоров'я людей та рівень смертності населення області залишаються: хвороби системи кровообігу (66,2 %), новоутворення (16,2 %), зовнішні причини смерті (6,7 %), хвороби органів травлення (3,1 %). Ситуація щодо причин смертності по районах (містах) відповідає загальнообласним тенденціям.

3.3. Міграція населення

Міграція населення є наступним чинником формування чисельності населення. Так, у 2014 році міграційне скорочення відбулося за рахунок зовнішньої міграції і склало 847 осіб, з них по міських поселеннях – 629 осіб, по сільській місцевості – 218 осіб.

У розрахунку на 1000 осіб наявного населення величина міграційного скорочення у 2013 році становила 5,9.

**Міграційний рух населення у 2012-2014 роках
(осіб за рік)**

Міграційне скорочення у 2014 році зафіксовано у місті: Запоріжжі, Енергодарі, Токмаку та 15 районах області. Поряд з цим на території Бердянської міськради, у м. Мелітополь, та 5 районах області спостерігався міграційний приріст населення.

Щодо міждержавної міграції, то до інших держав світу з області у 2014 році за офіційними даними вибуло 938 осіб, прибуло – 1584 особи.

3.4. Розподіл населення за статтю та віком

Статтєво-вікова піраміда населення виглядає відносно симетричною у молодших вікових групах (0-15 років). Слід відмітити розширення діаграми у

Запорізька область

віковій групі 20-30 років, 50-65 років та у віковій групі 73-79 років, особливо жіночої частини населення. Найбільш помітною диспропорція між чоловічим населенням і жіночим є у віковій групі старше 65 років, де чоловіків майже вдвічі менше, ніж жінок.

Статеві-вікова піраміда населення області на 01.01.2014 виглядає таким чином.

Протягом останніх 10 років в області спостерігалось повільне зростання середньої очікуваної тривалості життя при народженні з 67,87 до 71,63 років. При цьому середня очікувана тривалість життя жінок становила 76,49 років, а чоловіків – 66,46 років.

Середній вік населення області становив 41,6 років, зокрема серед жінок – 44,2 років, серед чоловіків – 38,6 років.

У 2013 році середня очікувана тривалість життя при народженні міського населення становила 72,41 років, сільського – 69,24 років.

Статевий склад населення області характеризується стабільною перевагою жінок у його загальній кількості. На кожну 1000 жінок області станом на 01.01.2014 в середньому припадає 840 чоловіків.

Питома вага чоловіків та жінок значно коливається в залежності від вікової групи. Так, якщо у вікових групах 0-4, 15-19 та 20-24 років чисельність чоловіків на 01.01.2014 переважала та складала 51,3 % то, починаючи з вікової групи 35-39 років, частка жінок перевищує 50 % і поступово збільшується. Зменшення чисельності населення чоловічої статі відбувається через вищу смертність чоловіків із біологічних (більша вразливість до захворювань) та соціальних причин (перевага важких та небезпечних умов праці, поширення шкідливих звичок, байдуже ставлення до свого здоров'я, тощо).

3.5. Демографічне навантаження на населення у віці 15-64 років

Важливою характеристикою вікової структури населення є показник демографічного навантаження. У міжнародних статистичних спостереженнях розраховується навантаження на осіб віком 15-64 роки.

Запорізька область

На 01.01.2014 на 1000 осіб відповідного віку в цілому по області припадали 422 особи у віці 0-14 років та 65 років і старшому. У загальному навантаженні питома вага дітей у віці 0-14 років становила 46,4 % (196 осіб), питома вага осіб у віці 65 років і старшому – 53,6 % (226 осіб).

У 2013 році частка населення області у віці 16-59 років становила 59,6 % (700198 осіб); у віці 0-15 років – 13 % (125310 осіб); у віці 60 років і старше – 27,4 % (264049 осіб).

**Демографічне навантаження на населення
у віці 15–64 років по містах і районах області на 01.01.2014**

Територія	15-64 роки		
	загальне наванта- ження	у т.ч. особами у віці	
		0-14 років	65 років і понад
Запорізька область	422	196	226
м. Запоріжжя	395	174	221
м. Бердянськ	440	176	264
м. Енергодар	324	206	118
м. Мелітополь	412	199	213
м. Токмак	460	197	263
райони:			
Бердянський	466	208	258
Василівський	459	221	238
Великобілозерський	530	269	261
Веселівський	448	235	213
Вільнянський	460	228	232
Гуляйпільський	500	228	272
Запорізький	461	224	237
К-Дніпровський	496	241	255
Куйбишевський	471	195	276
Мелітопольський	430	238	192
Михайлівський	468	226	242
Новомиколаївський	469	219	250
Оріхівський	467	217	250
Пологівський	450	226	224
Приазовський	479	230	249
Приморський	459	212	247
Розівський	503	210	293
Токмацький	454	209	245
Чернігівський	485	232	253
Якимівський	437	227	210